

Niemand van ons zal terugkeren

Meulenhoff.nl

Charlotte Delbo

Niemand van ons
zal terugkeren

Het leven in Auschwitz door de ogen van een Franse
verzetsvrouw en haar medegevangenen

Vertaald uit het Frans door Katelijne De Vuyst

Met een voorwoord van Arnon Grunberg

MEULENHOF

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectbeurs van Literatuur Vlaanderen

isbn 978-90-290-9434-4

isbn 978-94-023-1601-8

nur 320

Oorspronkelijke titel: *Aucun de nous ne reviendra & Une connaissance inutile*

Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: Tage Christensen/Scanpix 2020/ANP Foto

Auteursfoto: © Eric Schwab

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© 1970 Les Éditions de Minuit

© 2021 Voorwoord Arnon Grunberg

© 2021 Nederlandse vertaling Katelijne De Vuyst en Meulenhoff Boekery bv,
Amsterdam

Voorwoord

Primo Levi (1919-1987) schreef zijn vermoedelijk beroemdste boek *Is dit een mens* tussen december 1945 en januari 1947. De eerste woorden van het voorwoord luiden: 'Tot mijn geluk ben ik pas in 1944 naar Auschwitz gedeporteerd.' Na het voorwoord volgt bij wijze van motto een van de teksten die in de kokertjes van gebedsriemen zitten die religieuze Joden op werkdagen omdoen. Dat motto begint als volgt: 'Gij die veilig leeft/ In uw beschutte huizen,/ Gij die 's avonds thuiskomt/ Bij warme spijs en dierbare gezichten:/ Bedenkt of dit een man is/ Die werkt in de modder/ Die geen vrede kent/ Die vecht om een stuk brood.'

En dit is de eerste zin van het eerste hoofdstuk: 'Op 13 december 1943 werd ik door de fascistische militie opgepakt.' (Vertaling: Frida De Matteis-Vogels.)

Charlotte Delbo schreef het eerste deel van haar Auschwitz-trilogie, *Aucun de nous ne reviendra* (*Niemand van ons zal terugkeren*), in 1946. De trilogie zelf is getiteld *Auschwitz et après* (*Auschwitz en erna*). Het erna weegt zwaar, een deel van de trilogie is een zoektocht naar wat het erna nog kan zijn. Je zou denken, schrijft Delbo in het derde deel, dat je alles van een mens kunt afnemen behalve zijn geheugen. Maar dat is niet zo. Het geheugen lost op in flarden, ze vergelijkt de res-

tanten van het geheugen met flarden verbrande huid; het geheugen zelf is grotendeels verbrand.

Het geheugen moet dus worden teruggewonnen, moet worden heroverd. Maar de herinneringen, de flarden van herinneringen, zijn ook precies wat het erna tot een erna maakt, de rest van het leven tot een postscriptum bij Auschwitz.

In dat derde, niet in deze bundel opgenomen deel *Mesure de nos jours* (*Maat van onze dagen*) schrijft Delbo dat een deel van haar in Auschwitz is gestorven: het deel dat openstond voor verbeeldingskracht, voor verklaringen. Wat rest is een spook.

Een andere overlevende uit Delbo's konvooi naar Auschwitz zegt dat ze zeker weet dat ze niet leeft, dat ze dat weet met een intieme, eenzame wetenschap. De overlevende als dode levende, als een vergissing die ademt, als een levende die zeker denkt te weten dood te zijn. We zien het vaker, bijvoorbeeld in Guida Josephs *De rode draad*. Daarin citeert zij haar vader, een kampoverlevende: 'Soms weet ik dat ik leef. Dat komt doordat de Duitse staat mij een papiertje stuurt waarop de plaatselijke consul met een handtekening bevestigt dat ik nog leef.' Maar zelden is dat niet-leven, dat niet mogen en niet kunnen leven, dat voortleven, met zoveel poëtisch vuur verdedigd als door Delbo. Ik meen dat 'verdedigd' hier het enige juiste woord is.

Het tweede deel van Delbo's trilogie, *Une connaissance inutile* (*Nutteloze kennis*), eindigt met het prozagedicht 'Gebed voor de levenden om hen te vergeven dat ze leven': 'Ik smee je/ doe iets/ leer een pas/ een dans/ iets wat je bestaan wetigt/ wat je het recht geeft/ gekleed te gaan in je huid in je haar/ leer lopen en lachen/ want uiteindelijk/ zou het al te zinloos zijn/ dat zovelen zijn gestorven/ en dat jullie leven/ zonder iets te maken van je leven.'

Het zijn heeft zijn vanzelfsprekendheid, die misschien een vorm van onschuld is, verloren. Het leven is schuldig en moet gerechtvaardigd worden. Dat is sisyfusarbeid, een hopeloze

onderneming, want wat kan leven dat zijn vanzelfsprekendheid heeft verloren rechtvaardigen? Het leven van de wedergekeerde spoken is het leven dat voor zichzelf geen rechtvaardiging meer kan vinden.

Maar in de levende spoken zit, zo blijkt bijvoorbeeld uit voorgaand prozagedicht, ook een diepe wrok jegens hen die leven zonder zich bewust te zijn van het spook onder hun huid. Het leven blijkt niet zozeer iets te zijn wat gerechtvaardigd moet worden, maar iets wat je vergeven moet worden. Wie anders kan je dat vergeven dan de beul, die je dat leven heeft kunnen ontnemen? Na Auschwitz echter lijkt de beul te zijn verdwenen, hij heeft zijn oude werk weer opgepakt en is opgegaan in de massa. (Het is mogelijk dat de lezer hier een taak te vervullen heeft. Zou lezen vergeven kunnen zijn?)

Ook het werk van Delbo is een poging tot rechtvaardiging van dat wat zich kennelijk niet meer laat rechtvaardigen, het eigen bestaan.

Deel 1 van de trilogie eindigt met: ‘Niemand van ons zal terugkeren.’ Dan een reeks witregels, gevolgd door: ‘Niemand van ons had mogen terugkeren.’

Delbo heeft haar trilogie dit motto gegeven : ‘Nu weet ik niet meer zeker of wat ik heb geschreven waar is. Ik weet zeker dat het waarachtig is.’

Levi daarentegen eindigt zijn voorwoord zo: ‘Het lijkt me overbodig hieraan toe te voegen dat geen enkel feit verzonnen is.’

Alleen al hieruit mag het verschil in aanpak en temperament van deze twee schrijvers blijken. Levi vraagt zich af in een beruchte en veelbesproken passage wie de werkelijke getuigen van het kamp waren. (‘De ware getuigen zijn niet wij, de overlevenden. Dit is een moeilijke gedachte waarvan ik me geleidelijk bewust ben geworden, bij het lezen van de memo-

res van anderen en het herlezen van de mijne, jaren later. Wij overlevenden zijn behalve een heel kleine ook een niet-representatieve minderheid: we zijn degenen die door misbruik of handigheid of geluk het ergste niet hebben gekend.’) Maar hij twijfelt nergens werkelijk aan zijn waarnemingen of zijn geheugen. Hij maakt gebruik van de meest geraffineerde literaire methode – namelijk de methode die zichzelf onzichtbaar maakt – en presenteert zich als een geschiedschrijver die beschrijft hoe het werkelijk is geweest. Tot hij de grenzen van zijn geschiedschrijving bereikt en beseft dat de overlevende behoorde tot ‘een niet-representatieve minderheid’, die het ergste is misgelopen. Diens misbruik, handigheid of geluk kan geen verdienste worden genoemd.

Levi schreef de voorafgaande passage veertig jaar na publicatie van zijn boek *Is dit een mens*, in de essaybundel *De verdrinkenen en de geredden*, uit 1986. Delbo begint waar Levi eindigt. Zij ontbeert het vertrouwen van de geschiedschrijver met zijn gedetailleerde en in chronologische volgorde beschreven scènes en zijn hang naar verifieerbare feiten. Haar aanpak is die van een impressionist, waarmee niet is gezegd dat de verifieerbare feiten in haar relaas ontbreken, eerder dat ze door het relaas zweven als stukjes verbrande huid. Delbo zwerft door de tijd, zoals het een spook vermoedelijk betaamt, ze is argwanend: kun je de ervaringen van de overlevende van het kamp overbrengen aan hen die er niet zijn geweest?

Het is bij Delbo onduidelijk waar proza ophoudt en poëzie begint. Ze lijkt een mengvorm te beoefenen: haar proza neigt naar poëzie, haar poëzie helt over naar proza. Zo is er in deel 1 het prozagedicht ‘O jij die weet’, waarin steeds weer de wetende wordt aangeropen: ‘O jij die weet/ wist je dat honger je ogen doet glanzen dat dorst ze dof maakt/ O jij die weet/ wist je dat je je dode moeder kunt zien/ zonder een traan te plengen.’

De wetende is de kampbewoner. Zij die het kamp niet als

bewoner hebben leren kennen, zijn de onwetenden. Maar het aanroepen van de wetende impliceert ook dat het gros van de lezers onwetenden zijn. Hoe kan de wetende de onwetende inwijden in de geheimen van het kamp? En zelfs als het mogelijk is de onwetende tot wetende te maken, blijft de vraag wat de lezer aan moet met deze kennis, die door Delbo ‘inutile’ is genoemd. Of is weten een weg uit de eenzaamheid? Als jij weet wat ik weet, zijn we samen minder eenzaam.

Delbo’s lezer wordt iets meer spook dan hij of zij was, wat een andere manier is om te zeggen: na Auschwitz is mens zijn spook worden.

Delbo sluit in deel 1 een korte, indringende beschrijving van een ‘dansend vrouwenskelet’ af met de opmerking: ‘En nu zit ik in een café en schrijf dit verhaal op – want het wordt een verhaal.’

Welke aanpak je ook kiest, alles wordt onvermijdelijk een verhaal, en het verhaal heeft na het kamp net zoiets ondraaglijks als het leven zelf. Wij ontkomen niet aan verhalen, hooguit gaat het erom hoe ze worden verteld, wat er op het spel staat.

Helemaal aan het eind van zijn studie *Over kampliteratuur* maakt Jacq Firmin Vogelaar (1944-2013) nog eens duidelijk waar het hem om ging, voor de lezer die dat misschien is ontgaan: ‘Mijn inzet was en bleef een simpele: belangrijke verhalen over kampervaringen zo veel mogelijk recht te doen, om te beginnen door ze te lezen, wat in de praktijk betekent: ze aan het licht brengen, vervolgens te laten zien wat de waarde ervan is en niet in de laatste plaats sommige van deze teksten een volwaardige plaats in de literatuur te geven.’ Hij noemt vervolgens veertien ‘grote schrijvers’ van de kampliteratuur, onder wie Delbo en Levi.

Voor mij behoren Levi en Delbo inderdaad tot de groten van de literatuur.

Levi is wereldberoemd, althans onder mensen die boeken lezen en enige interesse hebben in kampliteratuur – hoewel wij zijn literatuur onrecht zouden doen door die terug te brengen tot het kamp. Delbo is relatief onbekend. Een van de redenen dat ik haar niet heb opgenomen in mijn in 2020 verschenen boek *Bij ons in Auschwitz* is dat ik haar teksten destijds nog niet kende.

Maar nu ik haar heb gelezen, twijfel ik niet over de literaire waarde van haar teksten. Integendeel, zoals mag blijken uit dit voorwoord. Het is precies de literaire waarde van kampliteratuur die Vogelaar, naar mijn mening terecht, verdedigt met een hartstocht die soms grenst aan woede. Sommige ooggetuigen en sommige slachtoffers hebben van hun getuigenissen literatuur gemaakt. Misschien is een enkeling door het kamp schrijver geworden – hoewel het altijd gokken blijft wat iemand precies tot schrijven drijft. Die literaire getuigenissen zouden niet in een uithoek van de literatuur moeten worden geplaatst, wat het woord kampliteratuur impliceert. Zij horen in het centrum van de literatuur, of verdienen op zijn minst een centrale plaats in de literatuur.

Literatuur onderzoekt de menselijke ervaring en geeft daar betekenis aan, zelfs als deze ervaring niet op betekenis zit te wachten. Het kamp heeft de grenzen van de menselijke ervaring tot in het extreme opgerekt, je zou kunnen zeggen dat daar de nieuwe mens, de kampmens, is ontstaan.

Vogelaar heeft het in zijn studie geregeld over de ‘kampschrijver’, de schrijvende kampmens die verslag doet van het kampleven. Een soortgelijke term zou kunnen worden gebruikt voor de schrijvende soldaat in een loopgraaf in de Eerste Wereldoorlog. Ook daar lijkt een nieuwe mens te zijn ontstaan, en er zijn overeenkomsten tussen de loopgraaf en het kamp. De nabijheid van de dood, de wreedheid en de ongekende absur-

diteit, duizenden mensenlevens die worden geofferd voor enkele meters al dan niet ingebeelde terreinwinst. Zeker is dat de orgiën van geweld en sadisme tijdens de Tweede Wereldoorlog mede zijn voorbereid door de uit de Eerste Wereldoorlog teruggekeerde frontsoldaat, die in de loopgraaf de waarde van het leven had leren kennen: nihil, een absurditeit.

Dit is geen excuus, noch betekent het dat de overlevende en thuisgekeerde Duitse frontsoldaat gedetermineerd zou zijn zich te ontpoppen als een sadist en een moordenaar. Wel mag worden geconstateerd dat een hele generatie van jonge mannen was blootgesteld aan extreem geweld, en dat daarna het geweld voor een deel van die generatie een vanzelfsprekend middel was geworden, misschien wel een doel op zich.

Het humanisme sterft telkens opnieuw. Het is gestorven in de loopgraven van België en Frankrijk, om daarna als half levend lijk nog eens door de kampen te worden geparadeerd.

In deel 2 schrijft Delbo: ‘Je zult zeggen dat je een mens alles kunt afnemen, behalve zijn denkvermogen en zijn verbeeldingskracht. Je hebt geen idee. Je kunt van een mens een skelet maken waarin diarree pruttelt, je kunt hem de tijd om te denken, de kracht om te denken afnemen.’

Delbo was net als Levi een van de eerste schrijvende getuigen die berichtten over de kampen en de kampmens. (Er werd ook al in de kampen geschreven, bijvoorbeeld door enkele leden van het Sonderkommando, van wie sommigen hun manuscripten in de as rondom de crematoria hebben begraven.) Delbo’s roem is pas later gekomen en minder groot dan zij verdient – wat er allicht ook mee te maken heeft dat zij een vrouw was.

Mede dankzij Delbo kan men niet meer zonder voorbehoud praten over het goede, het ware en het schone. Het skelet waarin diarree pruttelt voorziet het goede, het ware en het schone van aanhalingstekens. Waar het goede, het ware en het

schone tevoorschijn worden getoverd, ziet men altijd ook een skelet waarin diarree pruttelt.

Voor de bedenkers en uitvoerders van de vernietigingsmachine van het Derde Rijk was de destructie van bepaalde bevolkingsgroepen en individuen die dat rijk tot vijand had verklaard een oorlogsdoel. In de vernietigingskampen werd niets geproduceerd, behalve lijken. Deze productie van lijken heeft de filosofische en culturele onderbouwing van de mens aan gruzelementen geslagen. Immers, de productie vond zijn oorsprong in het centrum van het beschaafde en verlichte Europa dat zichzelf, hier en daar allicht met enige aarzeling, als de verspreider van de beschaving zag en niet als uitdrager van de barbarij.

Delbo toont ons de gruzelementen van de mens zoals ik ze zelden heb gezien.

Er zijn mensen geweest, bijvoorbeeld de documentairemaker Claude Lanzmann (1925-2018), die meenden dat over het kamp geen literatuur of fictie in het algemeen mocht worden geschreven. Maar hierdoor zou het kamp verworden tot een heilige plaats waarover enkele overlevende slachtoffers heilige teksten produceren. Dat is een onzalig idee. Om te beginnen omdat heiligheid vrijwel altijd gepaard gaat met het verbod te kijken en te betreden. Het heilige mag niet worden gezien, of slechts ten dele aanschouwd worden. De heilige plaats mag nooit echt worden onderzocht.

Delbo roept ons juist op te kijken. Hoe kunnen wij de tot het extreme gedreven menselijke ervaring zelfs maar proberen te begrijpen, hoe kunnen we willen weten wie wij zijn, als wij de plaatsen waar het mensbeeld aan gruzelementen werd geslagen uitroepen tot heilige plaatsen?

Delbo en Levi delen een kamp, hoewel Auschwitz-Birkenau op haar hoogtepunt een stad was met nogal van elkaar verschillende 'wijken'. Delbo en Levi zijn allebei opgepakt als verzetsstrijders. Levi was Joods, Delbo niet. Delbo arriveerde in 1943 in Auschwitz, Levi kwam aan in februari 1944. Hoe verschillend hun aanpak ook is, ze verschaffen beiden inzicht in Auschwitz-Birkenau, en daarmee in mensen. Het verschil in aanpak onderstreept dat de ooggetuige niet zonder literaire middelen kan. Gewoon vertellen hoe het is geweest is niet mogelijk, of beter gezegd: ook dat schijnbaar gewoon vertellen is een literaire techniek.

Het eerste hoofdstuk van Delbo's eerste deel van haar Auschwitz-trilogie is getiteld 'Straat van de aankomst, straat van het vertrek'. De eerste zin van dat hoofdstuk luidt: 'Je hebt mensen die aankomen.' Die zin is zo bedrieglijk dat je het Franse origineel erbij wilt pakken. Daar staat: 'Il y a les gens qui arrivent.' In het Engels, in de vertaling van Rosette C. Lamont, staat het nog bondiger: 'People arrive.' En in het Duits van Elisabeth Thielicke wordt het 'Es gibt die, die ankommen', gevolgd door een komma die van twee afzonderlijke Franse zinnen een langere Duitse zin maakt. (Alsof het Duits de korte zin van Delbo niet kan verdragen, alsof deze zin in die taal te kunstmatig zou zijn.)

Je hebt mensen die aankomen, schrijft ze, alsof het niet haar betreft, alsof die mensen daar door goden of een andere niet bij naam genoemde regisseur zijn neergeworpen.

Kwam Levi nog als individu en subject in Auschwitz aan, Delbo lijkt zich wanneer ze haar aankomst beschrijft al van zichzelf gedistantieerd te hebben. Het geloof dat de mens een subject is moet haar al verlaten hebben, wat niet verwonderlijk is gezien haar ervaringen vóór Auschwitz. Over de aankomst schrijft ze: 'Iedereen nam zijn leven mee, want je moest vooral je leven meebrengen.'

Je eigen leven als een koffer die je met je meezeult en die je uiteindelijk moet afstaan aan de autoriteiten.

Charlotte Delbo werd op 10 augustus 1913 in Vigneux-sur-Seine geboren en stierf op 1 maart 1985 in Parijs – ze was een kettingrookster en overleed aan longkanker. In 1934 trouwt ze met de journalist Georges Dudach (1914-1942). In de Rue Sainte-Anastase in Parijs, waar Dudach heeft gewoond, is een gedenkteken voor hem te vinden. In 1941 is Delbo als assistent van de impresario Louis Jouvet in Zuid-Amerika op tournee met een Franse toneelgroep. Wanneer ze hoort dat een vriend van haar vanwege verzetswerk is onthoofd, reist ze terug naar Frankrijk. Samen met haar man maakt ze deel uit van de verzetsgroep rond de filosoof Georges Politzer (1903-1942). De groep geeft verscheidene illegale kranten uit, waaronder *Les Lettres Françaises*.

Op 2 maart 1942 vallen de ‘brigades spéciales’ bij Charlotte en haar man binnen. Ze worden gearresteerd, gevangengezet, en overgedragen aan de Gestapo.

Delbo krijgt kort de gelegenheid afscheid te nemen van haar man voor hij op 23 mei wordt geëxecuteerd. Zij was 29, hij 28. (Men kan zich afvragen, zoals Lawrence E. Langer dat deed in zijn voorwoord bij de Engelse uitgave van Delbo’s trilogie, of de neiging om mannelijke verzetsstrijders meteen te executeren maar hun vrouwen naar concentratiekampen af te voeren wijst op enige piëteit jegens vrouwen of een voorbeeld is van sadisme.)

Over dit afscheid heeft Delbo vaak geschreven, bijvoorbeeld in deel 2 van haar Auschwitz-trilogie: ‘De soldaten brachten me terug naar mijn cel. Ze wilden me duwen omdat ik roerloos voor de ingang bleef staan en hen belette de deur weer te sluiten. Ik liep de cel binnen. Mijn medegevangenen kwamen voor me staan. Ik wankelde – o, heel eventjes, alsof

ik mijn evenwicht verloor – en zij hielpen me op mijn brits te gaan liggen. Ze stelden geen vragen. En ik vertelde hun niets, niets van wat ik tegen hem had gezegd, die ging sterven.’

Op 24 januari 1943 werd Delbo samen met 229 vrouwelijke gevangenen naar Auschwitz-Birkenau getransporteerd. In 1965 publiceerde zij *Le convoi du 24 janvier*, waarin ze probeerde middels biografieën recht te doen aan de levens van haar medereizigers. Volgens een nawoord in de Duitse editie van de Auschwitz-trilogie overleefden 54 van de 229 vrouwen de oorlog. Vogelaar schrijft dat al op 3 augustus 1943 nog maar 57 van de vrouwen in leven waren.

Als voorbeeld van de ongelooflijke literaire kracht van Delbo dit korte portret van een medegevangene in Auschwitz, Marie:

‘Haar vader, haar moeder, haar broers en haar zussen werden vergast zodra ze aankwamen.

De ouders waren te oud, de kinderen te jong.

Ze zegt: “Ze was mooi, mijn zusje. Je kunt je niet voorstellen hoe mooi ze was. Ze hebben waarschijnlijk niet naar haar gekeken.

Als ze naar haar hadden gekeken, zouden ze haar niet hebben omgebracht.

Ze zouden het niet hebben gekund.”

Lezer, u staat op het punt het universum van Delbo te betreden. Breng uw leven mee.

Arnon Grunberg
New York, december 2020

Niemand van ons
zal terugkeren

*Nu weet ik niet meer zeker of
wat ik geschreven heb waar is. Ik weet
zeker dat het waarachtig is.*

Straat van de aankomst, straat van het vertrek

Je hebt mensen die aankomen. Hun ogen speuren de menigte wachtenden af, ze zoeken naar wie hen opwacht. Ze omhelzen hen en zeggen dat ze moe zijn van de reis.

Je hebt mensen die vertrekken. Ze zeggen tot ziens tegen wie niet vertrekken en omhelzen de kinderen.

Je hebt een straat voor mensen die aankomen en een straat voor mensen die vertrekken.

Je hebt een café dat 'De aankomst' heet en een café dat 'Het vertrek' heet.

Je hebt mensen die aankomen en je hebt mensen die vertrekken.

Maar je hebt ook een station waar wie aankomen eigenlijk vertrekken

een station waar wie aankomen nooit zijn aangekomen, of waar wie vertrokken nooit zijn teruggekeerd.

Het is het grootste station op aarde.

In dat station komen ze aan, komen ze waar ook vandaan.

Ze komen er aan na dagen en nachten

nadat ze vele landen doorkruisten

ze komen er aan met hun kinderen zelfs met de kleinsten die de reis niet hoorden te maken.

Ze namen hun kinderen mee want op die reis laat je je kinderen niet achter.

Wie goud bezaten namen het mee omdat ze dachten dat het van pas kon komen.

Iedereen nam zijn dierbaarste bezittingen mee want die laat je niet achter als je op een verre reis vertrekt.

Iedereen nam zijn leven mee, want je moest vooral je leven meebrengen.

En wanneer ze aankomen
geloven ze dat ze aangekomen zijn
in de hel

het zou kunnen. Toch geloofden ze het niet.

Ze wisten niet dat je de trein naar de hel kon nemen
maar nu ze daar zijn wapenen ze zich en voelen zich klaar om
haar te trotseren

met de kinderen de vrouwen de bejaarde ouders en verwanten
met de familieherinneringen en de familiepapieren.

Ze weten niet dat je op dat station niet aankomt.

Ze verwachten het ergste – ze verwachten het ondenkbare
niet.

En als men schreeuwt dat ze in rijen van vijf moeten gaan
staan, mannen aan de ene, vrouwen en kinderen aan de andere
kant, in een taal die ze niet begrijpen, begrijpen ze het door
de stokslagen en gaan in rijen van vijf staan omdat ze op alles
voorbereid zijn.

De moeders houden de kinderen tegen zich aangedrukt –
ze beefden van angst dat ze hun ontnomen zouden worden –
omdat de kinderen honger en dorst hebben en versuft zijn door
slaapgebrek na een reis door zoveel landen. Eindelijk komen ze
aan, de moeders zullen voor hun kroost kunnen zorgen.

En als men schreeuwt dat ze de pakken, de donsdekens en
de persoonlijke aandenkens op het perron achter moeten laten,
doen ze dat omdat ze op alles voorbereid moeten zijn en zich

nergens over willen verbazen. Ze zeggen ‘we zien wel’, ze hebben al zoveel gezien en ze zijn moe van de reis.

Het station is geen station. Het is het einde van een spoor. Ze kijken en ze zijn terneergeslagen door de omringende treurnis.

’s Ochtends worden de moerassen door nevel verhuld.

’s Avonds licht het witte prikkeldraad zo helder op als een astrale foto in de schijnwerpers. Ze denken dat ze daarnaartoe worden gebracht en ze zijn verschrikt.

’s Nachts wachten ze op de dag met de kinderen die zwaar in de armen van de moeders liggen. Ze wachten en ze stellen zich vragen.

Overdag wachten ze niet. De rijen zetten zich onverwijld in beweging. De vrouwen en kinderen eerst, zij zijn het meest uitgeput. De mannen daarna. Ook zij zijn uitgeput maar ze zijn opgelucht dat hun vrouwen en kinderen als eersten weg mogen.

Want de vrouwen en kinderen mogen als eersten weg.

’s Winters zijn ze verstijfd van de kou. Vooral wie uit Kreta komen, voor hen is de sneeuw nieuw.

’s Zomers worden ze verblind door de zon als ze de donkere wagons verlaten die bij het vertrek werden vergrendeld.

Bij het vertrek uit Frankrijk Oekraïne Albanië België Slowakije Italië Hongarije de Peloponnesos Nederland Macedonië Oostenrijk Herzegovina de oevers van de Zwarte Zee en de oevers van de Baltische zee de oevers van de Middellandse Zee en de oevers van de Wisla.

Ze willen graag weten waar ze zijn. Ze weten niet dat hier het middelpunt van Europa ligt. Ze zoeken naar het naambord van het station. Maar het station heeft geen naam.

Voor hen zal het station nooit een naam hebben.

Je hebt er die voor het eerst in hun leven een reis maken.

Je hebt er die alle landen ter wereld hebben bereisd, zaken-

lui. Alle landschappen ter wereld waren hun vertrouwd, maar dit landschap herkennen ze niet.

Ze kijken. Later zullen ze zeggen hoe het was.

Allemaal willen ze zich herinneren welke indruk ze hadden en hoe ze het gevoel kregen dat ze niet terug zouden keren.

Je kunt dat gevoel al vroeger in je leven hebben gehad. Ze weten dat je gevoelens moet wantrouwen.

Je hebt degenen die uit Warschau komen met grote omslagdoeken en dichtgeknoopte plunjezakken

je hebt degenen die uit Zagreb komen de vrouwen met een sjaaltje op het hoofd

je hebt degenen die uit het Donaubekken komen met truien die ze in de schemering breiden met veelkleurige wol

je hebt degenen die uit Griekenland komen, ze hebben zwarte olijven en lokum meegebracht

je hebt degenen die uit Monte-Carlo komen

ze waren in het casino

ze dragen een rokjas met frontje, die door de reis helemaal gehavend is

ze hebben een buik en ze zijn kaal

het zijn dikke bankiers die op de beurs speelden

je hebt bruidsparen die de synagoge verlieten met de bruid in het wit met een verfrommelde sluijer omdat ze op de plankenvloer van de wagon heeft geslapen

de bruidegom in het zwart met een hoge zijden hoed en besmeurde handschoenen

de ouders en de genodigden, de vrouwen met pareltasjes

die het allemaal jammer vinden dat ze niet thuis langs konden gaan om een minder delicate outfit aan te trekken.

De rabbijn loopt kaarsrecht voorop. Hij is altijd een voorbeeld geweest voor de anderen.

Je hebt kostschoolmeisjes met identieke plooirokken, hoed-

jes met een blauw wapperend lint. Als ze uitstappen trekken ze hun sokken op. En ze lopen netjes in rijen van vijf zoals op de donderdagse wandeling hand in hand en niets beseffend. Wat kun je kostschoolmeisjes aandoen die door hun juf begeleid worden? De juf zegt: 'Braaf zijn, kinderen.' Ze hebben geen zin om niet braaf te zijn.

Je hebt oude mensen die brieven met nieuws kregen van hun kinderen in Amerika. Ze vormden zich een idee van het buitenland op basis van ansichtkaarten. Niets leek op wat ze hier zien. Hun kinderen zullen het nooit geloven.

Je hebt de intellectuelen. Ze zijn arts of architect, componist of dichter, je herkent hen aan de manier waarop ze lopen en aan hun bril. Ook zij hebben veel meegemaakt in hun leven. Ze hebben veel gestudeerd. Sommigen hebben voortdurend hun verbeelding gebruikt om boeken te maken maar wat ze zich hebben verbeeld lijkt helemaal niet op wat ze hier zien.

Alle bontwerkers uit de grote steden zijn hier verzameld en alle kleermakers voor mannen en vrouwen, alle confectiefabrikanten die naar het Westen waren geëmigreerd maar nu het land van hun voorouders niet herkennen.

Je hebt de onuitputtelijke bevolking der steden waar iedereen in zijn eigen hokje woont en nu staan ze hier in eindeloze rijen en je vraagt je af hoe dat allemaal paste in de opeengestapelde hokjes van de steden.

Je hebt een moeder die haar vijfjarige kind een oorveeg geeft misschien omdat het haar hand niet wil vasthouden en zij wil dat het rustig naast haar blijft staan. Het gevaar bestaat dat je elkaar kwijtraakt als je op een onbekende plek in zo'n mensenzee van elkaar gescheiden wordt. Ze geeft haar kind een oorveeg en wij die weten kunnen het haar niet vergeven. Ook al zou het geen verschil maken als ze het met zoenen overlaadde.

Je hebt degenen die achttien dagen hebben gereisd die gek zijn geworden en elkaar in de wagon hebben vermoord en

degenen die tijdens de reis zijn gestikt zo dicht zaten ze op elkaar gepropt

zij stappen niet uit, dat spreekt voor zich.

Je hebt een meisje dat haar pop tegen haar hart aandrukt, ook poppen worden vermoord.

Je hebt twee zusjes in witte jas die gingen wandelen en niet terug zijn gekeerd voor het avondeten. Hun ouders zijn nog steeds ongerust.

In rijen van vijf nemen ze de straat van de aankomst. Het is de straat van het vertrek maar dat weten ze niet. Het is de straat die je maar één keer neemt.

Ze lopen netjes verder – niemand mag hun iets kunnen verwijten.

Ze komen bij een gebouw en ze zuchten. Eindelijk zijn ze aangekomen.

En als men tegen de vrouwen roept dat ze zich moeten uitkleden, kleden ze eerst de kinderen uit en passen op dat ze hen niet helemaal wakker maken. Na een reis van dagen en nachten zijn ze nerveus en humeurig

en ze beginnen zich uit te kleden waar hun kinderen bij zijn dat is dan maar zo

en als ze elk een handdoek krijgen maken ze zich zorgen zal het een warme douche zijn want anders zullen de kinderen kouvatten

en als de mannen door een andere deur eveneens naakt de douchezaal binnenkomen houden ze de kinderen verborgen tegen hun lichaam.

En misschien begrijpt iedereen het dan.

En het dient nergens toe dat ze het dan begrijpen want ze kunnen het toch niet zeggen tegen wie op het perron staan te wachten